

RYTŲ-VAKARŲ CIVILIZACINĖ PERSKYRA EUROPOJE

Janina Januškevičiūtė

Kauno kolegija

Anotacija

Šiuolaikinė globalizacija^X aktualina Rytų-Vakarų civilizacinės perskyros Europoje refleksija. Ją grindžia Europos dichotomijos ištakų, susiformavimo ir raidos istorinė-sisteminė analizė. Straipsnyje nagrinėjama dalis šios kompleksinės problemos: Europos civilizacijos ištakos, Vakarų civilizacijos genezės bruožai, bizantinės civilizacijos gyvybingumo fenomenas.

Raktažodžiai: Europa, Bizantija, civilizacija, religinė-kultūrinė tradicija, globalizacija.

Įvadas

Daugelis civilizacijų teoretikų Vakarų Europą ir Šiaurės Ameriką laiko vienos iš penkių dabarties civilizacijų – Vakarų civilizacijos – pagrindu. Rytų Europa civilizaciniu požiūriu vertinama nevienodai. V. Kavolis ją laiko Vakarų civilizacijos subvariantu [8, p. 206]. S. Huntingtonas griežtai skiria Vakarų civilizaciją nuo slaviškos ortodoksiškos civilizacijos [1, p. 578]. Britų istorikas N. Deivisas kritikuoja pačią Vakarų civilizacijos koncepciją. Jis teigia, kad Europos istoriją prasminga traktuoti kaip visumą, o ne suskaldytą į „Rytų“ ir „Vakarų“. Kartu istorikas pripažįsta, jog Europos žemėlapyje yra daug realių ir svarbių ribų, pateisinančių jos padalijimą į „Vakarų“ ir „Rytus“. Tai galėtų būti: romėnų *limes*, riba, skirianti tas Europos dalis, kurios kadaise buvo Romos imperijos sudėtyje nuo tų, kurios nebuvo; linija tarp vakarinės Romos imperijos ir rytinės; Osmanų linija, atskyrusi tas Balkanų šalis, kurias kelis šimtmečius valdė musulmonai; geležinė uždanga, išsilaikiusi iki 1989 metų. Anot N. Deiviso, patvariausia Europos perskyros riba – linija, skirianti katalikiškąją (lotyniškąją) krikščionybę nuo stačiatikiškos (graikiškos) [3, p.46, 47].

Europos geografinė erdvė niekada nebuvo vienalytė istoriniu ir civilizaciniu-kultūriniu požiūriu. Kaip teigia P. Wandycz, nei antikoje, nei viduramžiais Rytų ir Vakarų perskyra amžininkų galvosenoje neegzistavo. Jis tvirtina, kad Europos Rytų ir Vakarų samprata atsirado tik XIX a. per ginčus Rusijoje tarp „slavofilų“ ir „zapadnikų“ [10, p. 2]. Vėliau įsitvirtino dualistinė Europos praeities samprata, grindžiama kultūriniu-religiniu matu. Europos Vakarams buvo priskirtas romaniškosios-germaniškosios civilizacijos katalikybės paveldas, Europos Rytams – Romajų imperijos, t. y. Rytų Romos imperijos stačiatikybės palikimas. Šiuo atžvilgiu tampa problemiškas tos Europos dalies, kuri niekada nepriklausė Romos imperijai, priskyrimas Vakarams. Ginčų ir terminologinės painiavos iškyla dėl dabartinių Vengrijos, Lenkijos, Čekijos ir Slovakijos teritorijų. Pastaraisiais dešimtmečiais joms taikomas „Vidurio Rytų Europos“ terminas. E. Gudavičiaus požiūriu, Lietuva, 1387 m. priėmusi katalikybę, pritapo prie Europos vakarų civilizacijos. Ji įsijungė į Vidurio Europos rytinės dalies arealą ir buvo labiausiai nutolęs nuo kultūros centrų užkampis [6, p. 469]. Vidurio Europos vaidmuo Europos kontinento istorijoje tebėra aktuali mokslinių diskusijų tema.

Šiuolaikinė globalizacija dažnai suprantama kaip vesternizacija, t. y. Vakarų galios ir įtakos sferų plėtra pasaulyje. Tad galbūt tampa svarbesni Rytų (Azijos) ir Vakarų (Europos ir Amerikos) civilizacijų skirtumai. Šiomis sąlygomis aktualu iš naujo apmąstyti Europos civilizacijos raidos ypatumus, jos vietą ir vaidmenį.

Šio straipsnio **tikslas** – analizuoti Europos istorinės raidos aspektus, formavusius jos Rytų-Vakarų civilizacinę perskyrą nuo ištakų iki Europos konfesinio pasidalijimo į Vakarų katalikus ir Rytų stačiatikius.

Objektas – Europos civilizacijos istorija.

Metodai: pirminių šaltinių analizė; mokslinės literatūros analizė.

Europos civilizacijos ištakos

Istoriniais laikais šių dienų Europos geografinėje erdvėje gyvavo įvairios civilizacijos. Pirmoji miestų ir rašto civilizacija iškilo Kretos saloje ir aplinkinėse Egėjo jūros baseino salose III - II tūkst. pr. Kr. sandūroje. Jos kūrėjų etninis identitetas iki šiol nenustatytas, todėl nežinomas ir autentiškas civilizacijos pavadinimas. XX a. anglų archeologo A. Ewanso atrasta civilizacija buvo pavadinta minojine. A. Toinbi jos genezę sieja su afrazijiečių ir azijiečių atsikėlimu į Kretos salą [16, p. 119]. N. Deivisas teigia, jog minojinės civilizacijos gyventojai galėjo būti indoeuropiečiai hetitai. Tai jis grindžia didele hetitų įtaka Viduriniuosiuose Rytuose [3, p. 109]. M. Gimbutienė, lygindama Senosios Europos ir Kretos visuomenes bei kultūras, padarė išvadą, kad Kretos civilizacija – ikiindoeuropietiškos Europos tęsinys. Šias civilizacijas siejo matristinė visuomeninė santvarka ir kultūra, Didžiosios deivės religija. Anot M. Gimbutienės, Kretoje keliais tūkstantmečiais ilgiau nei Dunojaus baseine gyvavo senoji ikiindoeuropietiškos Europos kultūra [5, p. 18].

Minojinės civilizacijos žlugimas siejamas su patriarchalinės kultūros indoeuropiečių graikų achajų nukariavimu. Civilizacijos centras persikėlė į žemyną, į Mikėnus. Achajų miestų ir rašto civilizacija perėmė Kretos kultūrą ir sujungė su savąja. Klestėjimo laikotarpiu (XIV – XIII a. pr. Kr.) Mikėnų kultūra paplito

^X Kai kurie autoriai išskiria keturias didžiąsias globalizacijos epochas: ikimoderniąją, Vakarų ekspansijos ankstyvąją moderniąją, moderniąją industrinę ir šiuolaikinę nuo 1945 m. [žr. 7, p. 37, 49].

visame Balkanų pusiasalyje ir Egėjo jūros salose. Apie 1200 m. pr. Kr. klestėjimas staiga nutrūko; achajų civilizaciją nukariavo graikai dorėnai. Pasak N. Deiviso, Kretos ir Mikėnų gyventojai ištraukė Europos istoriją iš beveidės archeologijos glėbio. Tai buvo pirmosios Europos civilizacijos viršūnės [3, p. 101]. Mokslininkai nesutaria, kokią įtaką turėjo (ar apskritai turėjo) Kretos – Mikėnų civilizacija tolimesnei civilizacijos raidai. Logiška manyti šią civilizaciją buvus susijusią su antikinės graikų civilizacijos ištakomis.

Tolimesnė civilizacinė raida dabartinėje Europos teritorijoje susijusi su antikine graikų civilizacija. Kad ir kaip skeptiškai vertintume „graikų stebuklą“, turime vienareikšmiškai pripažinti, kad jų civilizacija buvo kokybinis šuolis, suponavęs atsiradimą daugelio dalykų, su kuriais šiandien siejame europietiskumą, vakarietiškumą. Graikų humanistinės civilizacijos iškilimas buvo takoskyra, ženklinusi to meto civilizuoto pasaulio skilimo į Rytų ir Vakarų pradžią ir suponavusi naujo tipo civilizacijų sklaidą Vakaruose. Antikos graikų „posūkis į individualų vergovinį ūkį, bendruomenės „išplovimą“ ir polių struktūros susidarymą žymėjo naują istorinės raidos tipą. Tai buvo atskiros tako atsišakojimas iš bendrojo žmonijos istorijos vieškelio“ [6, p.53]. Individualios nuosavybės iškėlimas paskatino kurti atitinkamas politines ir teisines institucijas. Buvo suformuota demokratinės savivaldos sistema, kiekvieno pilnateisio piliečio teisė ir pareiga dalyvauti tvarkant visuomenės reikalus. Buvo pripažintas žmogaus orumas, teisės ir laisvės, socialinių – kultūrinių principų sistema, kuri laidavo asmenybės saviraišką, ugdė kūrybingumą, iniciatyvą, verslumą.

Graikai – Vakarų minties pradininkai – pirmieji ypatingai aktualizavo žmogiškojo individo gebėjimą mąstyti. Jų filosofija, mokslas, literatūra, menas, politika rodė didėjančią pasitikėjimą žmogaus protu. Graikai išvystė naują požiūrį į gamtą ir visuomenę, kuris sudaro Vakarų mokslo ir filosofinės tradicijos pagrindą. Jie ėmė racionaliai grįsti gamtos pasaulį ir visą žmogaus veiklą. Šis proto pabrėžimas žymėjo žmonijos dvasinės civilizacijos pradžią. Graikų civilizacija, davusi pradžią „Vakarams“ kaip bendrajam kultūros principui ir atskiram civilizacinės raidos keliui, vaisingai sąveikavo su Rytais. Kosmopolitinis helenizmo pasaulis, gyvavęs apie 300 metų, buvo Vakarų ir Rytų sintezė, kurioje pirmavo heleniniai elementai. 30 m. pr. Kr. Romai galutinai užvaldžius helenistines valstybes, graikų civilizacija susiliejo su romėnų civilizacija, tačiau heleninė ir helenistinės tradicijos gyvavo dar kurį laiką.

Graikai ir romėnai – etniškai artimos senovės pasaulio tautos – savo civilizaciją kūrė vienu metu antikinės piliečių bendruomenės terpėje. Tačiau kūrybos akcentai buvo skirtingi. Graikams pirmiausia rūpėjo dvasia ir laisvė, romėnams – valstybingumas ir teisė bei materialinės vertybės. Tad natūralu, kad romėnai, peržengę Apeninų pusiasalio ribas ir nukariavę daug skirtingo socialinio – ekonominio bei kultūrinio išsivystymo tautų, proto galios ir subtilumo ieškojo graikų kultūroje. Valdant imperatoriui Trajanui (98 – 117) Romos imperijos teritorija pasiekė maksimalias ribas Afrikoje, Azijoje ir Europoje. E. Gibono žodžiais, tuo metu Romos viešpatavimas apėmė „...geriausią pasaulio dalį ir pačią civilizuočiausią žmonijos dalį“ [13, p. 17]. Tačiau tai sukėlė ir nemažai įvairių problemų.

Romos civilizacijoje slypėjo pačios giliausios Europos civilizacinės perskyros ištakos. N. Deivisas teigia, kad skilimo užuomazgos galima ieškoti Respublikos laikotarpio pabaigoje, kai Oktavijui ir Markui Antonijui varžantis dėl valdžios, Romos pasaulis pirmą kartą trumpam suskilo į dvi dalis: Oktavijus valdė Vakarus, Antonijus – Rytus [3, p. 253]. II a. antrojoje pusėje Romos civilizaciją apėmė erozija. III a. Romos pasaulyje kilo krizė, barbarai puolė iš visų pusių. Šią krizę Ž. le Goffas laiko pradžia perversmo, kurio dėka vėliau gimė viduramžių Vakarai [15, p. 11].

Siekdami valdymo efektyvumo ir sienų saugumo Romos imperatoriai įvedė naujus administracines ir teritorines valdžios padalinius. 286 m. Diokletianas įvedė tetrarchiją, t.y. keturių imperatorių valdymą. Imperija buvo padalinta į dvi dalis - Rytų ir Vakarų; kiekvieną dalį valdė savas augustas ir jo pavaduotojas cezaris. Pasak E. Gibono, tarp jų nebuvo varžybų dėl valdžios, nes darną laidavo pats Diokletianas. Jam pasitraukus iš valdžios, tetrarchijų sistema pašlijo, nauji augustai ir cezariai, iškilę įvairiose imperijos vietose, kovojo tarpusavyje. 324 m. Konstantinas I Didysis vėl sutelkė imperijos valdymą vienoje rankose. Tačiau perkeldamas sostinę į Bizantiją (330) jis kartu žengė žingsnį link galutinio imperijos padalijimo į dvi dalis. Imperatoriškosios sostinės vietos parinkimą lėmė geopolitiniai veiksniai. Konstantinas teikė pirmenybę Europos ir Azijos ribai^x, nes iš ten buvo patogiau sekti Persijos monarcho elgesį, sulaikyti barbarus, gyvenusius tarp Dunojaus ir Dono. Gamta saugojo nuo priešų, sukūrė labai palankias prekybos sąlygas. Bizantijas, pavadintas Konstantinopoliu, buvo „Europos ir Azijos raktas“ [13, p. 103]. Bažnyčios istorijos profesorius A. Francenas pateikia ir tokią naujos sostinės įsteigimo motyvą: Konstantinas įsteigė Konstantinopolį kaip savo naują krikščionišką rezidenciją, nes Roma dėl savo ryškaus pagoniško įvaizdžio jam nebepatiko [4, p. 58]. Siekdamas visuotinės valdžios, Konstantinas imperijos pagrindu nusprendė padaryti visuotinę krikščionių Bažnyčią. Ne tiek svarbu, ar tai buvo politinis manevras, ar dvasinis apsisprendimas, turime pripažinti, kad tai „milžiniško masto įvykis pasaulio istorijoje, pradėjęs visiškai naują

^x Antikos autoriai Europai priskyrė nedidelę teritoriją: vakarinės ribos siekė Iberiją ir Atlanto vandenyną, pietinės – Mažąją Aziją, Juodąją ir Viduržemio jūras, šiaurinės – Dunojų, rytinės Azovo jūrą ir Doną.

epochą ne tik Romos valstybėje, bet ir Bažnyčioje“ [4, p. 56]. Tiesa, prireikė kelių dešimtmečių, kol krikščionybė išsikovojo pirmaujančią padėtį multireliginėje Romos imperijos visuomenėje tarp daugybės įvairiausių kultūrų, pasaulėžiūrų ir įgijo valstybinį statusą (392 m.), o Bažnyčia tapo – imperijos Bažnyčia.

Konstantinas sukūrė precedentą krikščioniškąją religiją derinti su politika. Tačiau tuo laiku ši sąjunga negalėjo išsaugoti imperijos vientisumą. Krikščionybė tik sustiprino klasikinių vertybių krizę, nes jos skelbiamos idėjos kirtosi su graikų – romėnų vertybėmis. Protą ir pasitikėjimą savimi aukštinanti graikų – romėnų filosofija skyrė menką dėmesį žmonių emociniams poreikiams. Dvasinio stabilumo ieškojimų sumaištyje krikščionybė pateikė priimtinus atsakymus į esminius klausimus ir daug stipriau nei proto kultas veikė žmonių jausmus, suteikė viltį ir gyvenimo prasmę. Vargšai, engiamieji ir pavergtieji krikščionybėje rado dvasinę atramą, nes ji siūlė paguodą ir meilę, pabrėžė, jog nebūtina gimti kilmingam, turtingam, talentingam, įgyti išsilavinimą, kad būtum vertas pagarbos. Ankstyvoji krikščionybė nebuvo socialinis revoliucinis judėjimas ar vergų religija. Ji tik suteikė paprastam žmogui tai, ko nedavė aristokratiškos graikų – romėnų vertybės – viltį ir orumą. Silpstant klasikinėms vertybėms, krikščionybė tapo dinamišku kūrybingu sąjūdžiu. Stipri savo dvasia ir organizacija ji pergyveno Romos imperijos žlugimą, išlaikė graikų – romėnų civilizacijos elementus ir vėliau tapo vienu svarbiausių Europą civilizuojančių veiksmų.

Po Konstantino mirties didėjo atotrūkis tarp Romos pasaulio rytų ir vakarų. Sostinės perkėlimas į „Naująją Romą“ sustiprino orientalistines tendencijas ir orientacijas, pasikeitė politiniai prioritetai. Imperijos centras pasikėlė į Rytus – Balkanus ir Mažąją Aziją. Tikroji Roma prarado savo politinę ir kultūrinę reikšmę. Teodosijus I buvo paskutinis iš Augusto ir Konstantino įpėdinių, kuriam 394 m. pavyko laikinai sujungti abi Romos imperijos dalis. Po jo mirties (395) imperija galutinai buvo padalinta į Vakarinę ir Rytinę. Paskutinis Vakarų Romos imperijos gyvavimo šimtmetis buvo dramatiškas. Barbarai ne kartą plėšė Romą. 476 m. germanai pašalino iš imperatoriškojo sosto Romulą Augustulą, o jo insignijas skiras Odoakras nusiuntė į Konstantinopolį. Šie istoriniai įvykiai reiškė Romos civilizacijos istorijos pabaigą ir Europos civilizacijos aušrą. Kartu buvo nužymėtos Europos civilizacinės raidos perskyros gairės.

Vakarų civilizacijos genezė

Vakarų Romos imperijos žlugimas galutinai įtvirtino buvusio Romos pasaulio geopolitinį skilimą. Nors Europos konfesinis pasidalijimas į Vakarų katalikus ir Rytų stačiatikius įvyko tik maždaug po 600 metų, prielaidos pradėjo ryškėti nuo IV a. Konstantinopolio politinės reikšmės didėjimas stiprino jo vyskupo įtaką. Dogminiuose IV a. ginčiuose nuolat atsirasdavo įtampa tarp Rytų ir Vakarų. Sardikos sinodas, įvykęs 342/343 m., pirmą kartą akivaizdžiai pademonstravo plyštį tarp Rytų ir Vakarų [4, p. 96].

Šiomis sąlygomis pasikeitė civilizacijos ir barbarybės santykis. Europos geografinėje erdvėje skleidėsi nauji vystymosi modeliai: Romos krikščionių (Vakarų) ir Konstantinopolio krikščionių (Rytų). Taigi geopolitinį skilimą atspindėjo dvi kultūrinės ir visuomeninės struktūros, palaipsniui išsivertinusios Europoje ir lėmusios jos civilizacinę perskyrą. 400 – 1000 m. vyko Europos viduramžių civilizacijos kūrimas ir jos perskyros formavimasis.

Vakarų Romos imperijos griuvėsiuose kilo Europos lotyniškoji krikščioniškoji civilizacija. Nagrinėjamu aspektu yra svarbu akcentuoti tai, ką, pavyzdžiui, E. Gudavičius formuluoja taip: „...barbarai įsikūrė antikos griuvėsiuose, Antika liko rytinėje Romos imperijos pusėje“ [6, p. 17]. Europos lotyniškosios civilizacijos lokalizacija formavosi plintant krikščionybei tarp germanų tautų, įsikūrusių Vakarų Romos imperijos griuvėsiuose, ir kuriantis jų politiniams dariniams. Maždaug per 400 metų (nuo Teodosijaus I iki Karolio Didžiojo) šioje teritorijoje išryškėjo naujo pasaulio – Vakarų Europos viduramžių pasaulio apmatai.

Pirmasis Europos civilizacijos istorikas F. Gizo (1787 – 1824), nagrinėdamas elementus, paveldėtus iš Romos imperijos, analizavo tris visiškai skirtingas visuomenes: municipalinę, krikščioniškąją ir barbariškąją. Jis rašė: „Tos visuomenės, skirtingai organizuotos, sukurtos skirtingais pagrindais, sukelia žmogui pačius įvairiausius jausmus: besąlygiškos nepriklausomybės jausmas egzistuoja kartu su visišku paklusnumu, karinis patronatas kartu su bažnyčios viešpatavimu, dvasinė valdžia kartu su pasaulietine, bažnyčios nutarimai, romėnų iškilioji įstatymdavystė – kartu su paprotine teise, arba tiksliau, barbarų beteisiškumu“ [14, p. 44]. Šiuolaikiniai mokslininkai, remdamiesi išsamesniais šaltiniais, tiksliau apibūdina Vakarų viduramžių lotyniškąją civilizaciją formavusius elementus: tai kultūrinis graikų ir romėnų paveldas; germanų papročiai ir tradicijos; krikščionybė.

Ž. le Goffas teigia, kad Vakarų Europos viduramžių pasaulio atsiradimas yra dviejų, vienas prie kito linkusių romėnų ir barbarų pasaulių susitikimo ir susiliejimo, jų struktūrų konvergencijos rezultatas [15, p. 27]. Šių procesų tarpusavio sąveikos mechanizmas – logiškai paprastas: romėnų pasaulis smuko, subarbarėjo, o barbarų pasaulis kilo, buvo romanizuotas. Tačiau patys procesai buvo sudėtingi ir prieštaringi.

Kaip žinia, romėnų požiūris į barbarus, buvo dvilypis. Viena vertus, barbarai buvo niekinami ir žeminami kaip necivilizuoti, labai žiaurūs ir tamsūs, neišmanantys nei valstybinės organizacijos, nei teisės normų imperijos priešai. Tačiau neapykantos barbarams proveržiai, kartais viena ar kita forma apimdavę platesnius Romos gyventojų sluoksnius, neperžengdavo regioninio patriotizmo ribų [12, p. 39]. Kita vertus,

romėnai su imperijos kaimynais germanais palaikė abipusiai naudingus prekybinius ir politinius kontaktus. Markas Aurelijus (161 – 180) pradėjo apgyvendinti germanus kaip valstiečius karų ištuštintose imperijos teritorijose. Tačiau ilgai buvo vengiama apgyvendinti ištisai barbarų gentis imperijos teritorijoje, nes kompaktiški autonomiški politiniai vienetai lengvai išsprūstų iš Romos administracijos priežiūros. Vis dėlto imperatorius Julianas 357 m. buvo priverstas leisti frankams salijams apsigyvendinti Toksandrijoje (Reino žemupys iki Šeldės upės) [12, p. 41]. Jiems buvo suteiktas federatų (foederati) statusas, t.y. už teritoriją ir Romos papročių pripažinimą turėjo tarnauti kariuomenėje – ginti Reiną. Vėliau federatų statusą išsikovojo vestgotai, burgundai, vandalai. Taip Vakarų Romos imperijos teritorijoje formavosi prielaidos barbarų valstybingumui, o V a. buvo įkurtos pirmosios jų karalystės.

Romėnų ir barbarų santykiai blogėjo prasidėjus didžiajam tautų kraustymuisi, apėmusiam Europos Vakarų ir Rytų. Migracijų chronologinės ribos apibrėžiamos apytiksliai IV – VII a., kai vyko masinis germanų, slavų, hunų ir kitų genčių veržimasis į Romos imperiją. Pasak N. Deiviso, šiame procese dalyvavo trys pagrindiniai gyventojų tipai: sėslūs Romos imperijos miestų ir kaimų gyventojai, barbarų gentys, besiverčiančios primityvia žemdirbyste ir gyvulininkyste bei tikrieji klajokliai [3, p. 233].

Kaip jau minėta, Vakarų Romos imperijos ir jos griuvėsiuose gimstančios viduramžių lotyniškosios civilizacijos istorija kuo glaudžiausiai susijusi su barbarais germanais. Jie buvo pranašesni už nomadus gyvulių augintojus. Germanų visuomeninė santvarka, ūkinė veikla tapo sąveikos su romėnais ir naujos civilizacijos genezės šaltiniu. Archeologija patvirtino Antikos autorių liudijimus, jog, pavyzdžiui, gotai vertėsi ariamąja žemdirbyste ir gyvulininkyste. Sunku pasakyti, kuri ūkinė veikla buvo svarbesnė. K. Tacitas (57 – 117) veikale *Germanija* rašė: „Dirbamos žemės visa bendruomenė atsirėžia pagal gyventojų skaičių ir paskui ją pasidalija, atsižvelgdami į asmens kilnumą. Pasidalinti laukus lengva, nes nematyti jų nei galo, nei krašto. Dirvas jie kasmet keičia, bet vis dar apščiai lauko lieka. Vien tik darbu pasiekti aukšto derliaus <...> jie nesistengia, vaismedžių nesodina, neatsitveria ganyklų, nedrėkina daržų. Iš žemės jie reikalauja vien tik javų“ [9, p. 19].

Barbarai, matyt, nebuvo tokie laukiniai, kaip juos vaizdavo kai kurie ano meto krikščionių autoriai. XX a. Krikščionių Bažnyčios istorikas A. Francenas rašė: „Nors romėnams jie (germanai – J. J.) dažnai atrodydavo „barbarai“, savo karo žygiais ir užkariavimais naikinę imperijos kultūrą ir civilizaciją, bet negalima neigti, kad taikos metu jie pagarbiai ir su nuostaba pasitikdavo kultūrinę ir civilizacinę imperium Romanum veiklą, iš esmės būdami atviri šiai kultūrai ir pasirengę ją priimti“ [4, p. 100]. Iš tikrųjų barbarai patyrė daugelio kultūrų ir civilizacijų įtaką, iš jų perėmė amatus, papročius, meną.

Germanų socialinio išsivystymo lygį ir Romos civilizacijos įtaką rodė krikščionybės priėmimas. IV a. gotai pirmieji priėmė arijonišką krikščionybę. Vėliau arijonybė plito ir tarp kitų germanų tautų. Kaip teigia A. Francenas, ostgotų karalius Teoderichas Didysis (489 – 526) siekė suvienyti visas arijoniškas germanų gentis prieš graikų ir romėnų katalikus ir sukurti didžiąją germanų arijonų imperiją romėnų žemėse [4, p. 107]. Planus suardė frankų salijų karalius Chlodvigas (465 – 511), katalikų vyskupo Remigijaus 496 m. pakrikštytas Reimse (arba Ture). Pasak A. Franceno, tas veiksmas leido diegti krikščionišką antikos kultūrą germanų tautose ir sudarė sąlygas atsirasti krikščioniškiems Vakarams [4, p.107]]. Germanų tautos palaipsniui priėmė Romos Bažnyčios atstovaujamą krikščionybę.

Didžiojo tautų kraustymosi laikotarpiu Europoje vyko ypač reikšmingi jos tolesnei raidai etniniai, politiniai, socialiniai pokyčiai. Germanų migracijos pakeitė Vakarų Europos politinį žemėlapi. VI a. pradžioje germanams pavyko įsitvirtinti buvusiose Vakarų Romos imperijos teritorijose: anglosaksams – Britanijoje, frankams – Galijoje, burgundams – Savojoje, vestgotams – Ispanijoje, ostgotams – Italijoje, vandalams – Romos Afrikos provincijose. Tiesa, VI - VII a. viduryje romėniškoji Afrika, o VIII a. pirmojoje pusėje – vestgotų valdos Ispanijoje buvo prijungtos prie arabų imperijos.

Per tris – keturis šimtmečius Vakarų Europoje vietoje griežtos romėnų ir barbarų perskyros atsirado etnis mišinys, sudarytas iš subarbarėjusių romėnų, ir romanizuotų barbarų. V a. barbarų pasaulis Vakaruose susivienijo didžiausioje ir patvariausioje iš visų jų karalysčių buvusioje Romos imperijos teritorijoje - Frankų karalystėje. Karolis Didysis, 800 m. iš popiežiaus gavęs imperatoriaus karūną, įtvirtino frankų sąjungą su Romos popiežiumi. Nuo to laiko Vakaruose buvo katalikų imperatorius, nepriklausomas nuo Bizantijos imperijos [3, p. 311]. Tačiau Bizantija buvo kur kas toliau pažengusi už Karolio Didžiojo imperiją.

Bizantijos civilizacijos fenomenas

Rytų Romos imperijos, vėlesniais amžiais gavusios Bizantijos vardą ir gyvavusios ištisą tūkstantmetį (iki 1453 m.), civilizacinė raida labai skyrėsi nuo Vakarų barbarų pasaulio. Kaip ir Vakarų Romos imperija, Bizantija išgyveno barbarų hunų, slavų, avarų, arabų, bulgarų antpuolius. Tačiau jos teritorijoje apsigyvenę barbarai greitai asimiliavosi ir nesukūrė savarankiškų valstybių. Bizantijos sostinė Konstantinopolis niekada nebuvo užkariautojų rankose; priešingai Vakarams, barbarų vadai nesėdėjo imperatorių soste. Bizantijos imperatorius Justinianas, kaip ir Karolis Didysis Vakaruose, puoselėjo viltis atkurti išnykusią Romos imperiją. Jam iš tikrųjų pasisekė trumpai susigrąžinti prarastas vakarines provincijas. Tačiau kada Romą

pakeitė Bizantija, ir ką laikyti Bizantijos civilizacijos istorijos pradžia? Kokia šios civilizacijos genezė? Tai klausimai, į kuriuos istorijos mokslas nepateikia vienareikšmio atsakymo.

Amžininkams didėjantis Romos imperijos Rytų ir Vakarų atsiskyrimas atrodė kur kas mažiau reikšmingas negu tęstinumo ryšiai. Šiuolaikiniai istorikai pirmuoju Bizantijos imperatoriumi siūlo laikyti Diokletianą (284 – 305), sąmoningai pasirinkusį rytinę Romos imperijos dalį. Tačiau nemažiau teisių į šį titulą turi Konstantinas I Didysis (305 – 337), Justinianas I (527 – 565) bei Heraklėjus I (610 – 641), suteikęs valstybei aiškų rytietišką atspalvį. Toks neapsisprendimas, argumentų stoka tik patvirtina, kad Vakarų ir Rytų atsiskyrimas vyko labai lėtai ir prieštaringai. Kiti istorikai Bizantijos imperijos pradžia laiko ne anksčiau kaip IX a., kai buvo nutraukti paskutiniai imperijos ryšiai su Vakarais. Tokia data galėtų būti ir XI a., kai „graikiškoji Rytų bažnyčia galutinai išsiskyrė su lotyniškąja Romos bažnyčia“ [3, p. 253].

N. Deivisas kaip Vakarų civilizacijos koncepcijos kritikas mano, kad Bizantija – tai „Viduramžių krikščioniškojo pasaulio vyresnioji šaka, ir <...> svarbi Europos istorijos sudėtinė dalis“ [3, p. 225]. Šiam požiūriui argumentų pakanka. Vienas iš jų galėtų būti romėniškosios tradicijos tęstinumas. N. Deiviso žodžiais, Konstantinas neketino atsisakyti nieko daugiau, išskyrus smunkančią sostinę [3, p. 252]. Ankstyvoji bizantinė civilizacija iš antikinės paveldėjo miestiską pobūdį, priešingą kaimiškai Vakarų civilizacijai. Bizantijoje toliau veikė romėnų institucijos, kurios ilgainiui keisdamos pavidalą, išlaikė savo bruožus daugelyje bizantiškų įstaigų. Bizantijos imperatoriai teisėtai laikė save tikraisiais cezarių paveldėtojais ir įpėdiniais, turinčiais išskirtinę teisę tituluotis imperatoriais [2, p. 7]. Bizantija perėmė iš Romos meną, teisę, literatūrą, administracijos sistemą. Taip Bizantijoje kultūros tradicijos buvo išsaugotos be pertrūkio ir pokyčių, nebuvo pažeistas visų tų kultūros formų, kurias žmonija sukūrė iki V a. pabaigos, tęstinumas [2, p.21]. Kitaip tariant, Bizantijai atiteko buvusios Romos imperijos tradicijos ir šlovė. Senovės amžių kultūros pamatas jai teikė pastovumą ir ypatingą autoritetą.

Konstantinopoliui tapus „Naująja Roma“, Rytų imperijos „lotyniškumas“ nuolat mažėjo, užleisdamas vietą helėniškai tradicijai. Ją palaikė vyraujantis etninis pradas, nes didžiąją gyventojų dalį sudarė graikai arba visiškai helenizuotos tautos. Graikų kalba tapo valstybine ir nuo VI a. pabaigos išstūmė lotynų kalbą. Graikų kalba, kuria visi kalbėjo arba bent suprato, tapo prekybos, bažnyčios, literatūros ir administracijos kalba. Graikų klasikos kūriniai išliko išsilavinimo pamatas. Konstantinopolio universitete buvo studijuojami graikų autoriai, o nuo XI a. dėstomas Platonas.

Vis dėlto Bizantijos imperijos lokalizacija Europoje ir Azijoje, jos tautinis nevienalytiškumas ir skirtingos kultūrinės sanklodos formavo civilizacijos rytietiškus bruožus. Antai Azijoje gyvenę kapadokiečiai, kilikiečiai, semitai, armėnai laikėsi nuošaliai nuo helenizmo, savo tautines viltis siejo su Sasanidų valdoma Persija. Romųjų imperija ribojosi su azijietišku pasauliu, su juo turėjo glaudžių santykių. To meto vienintelis krikščioniškas didmiestis, svarbiausias kultūros ir mokslo židinyje Konstantinopolis buvo ir rytietiškas miestas. Amžininkų liudijimu, visas pasaulis apie jį svajojo kaip apie stebuklą miestą, gaubiamą auksinio švytėjimo. Tačiau tai kontrastavo su skurdžiais rytietiškos architektūros kvartalais, jų vingiuotomis ir siauromis, tamsiomis gatvelėmis. Konstantinopolyje prekiaavo azijietiški Rytų, Kinijos, Rusios, Bagdado pirkliai. Bizantijos aukso solidai su Konstantinopolio basilėjų atvaizdais buvo visų šalių apyvartoje ir atliko tarptautinės valiutos vaidmenį [2, p. 10 – 11].

Bizantijos valstybės modelis nuo Diokletiano ir Konstantino I laikų priėmė rytietiškas persų valstybės ir teisės koncepcijas, kurias sujungė su vėlyvosios Romos imperijos tradicijomis. Bizantija buvo patvaldinė monarchija, kurios imperatorius turėjo „visą, kokią tik galima įsivaizduoti, valdžią: kaip Romos cezarių įpėdinis, jis buvo imperatorius, t. y. karo vadas ir įstatymų leidėjas; kaip rytų valdovas, jis tapo despotu, basilėju, t. y. karaliumi, turinčiu absoliučią valdžią; ir, pagaliau, kaip krikščionių karalius, jis pasidarė Dievo išrinktasis, Dievo vietininkas žemėje, vaizduojamas su nimbu aplink galvą, kaip šventasis“ [2, p.25].

Bizantijos imperatoriai įtvirtino ir išplėtojo Konstantino I precedentą – sujungti krikščioniškąją religiją su politika. Susiformavo pamatinė krikščionių Bažnyčios ir krikščioniškosios imperijos sąjungos idėja, harmoningų jų santykių koncepcija [2, p. 26]. Jos realizavimas reiškė, jog valstybė ir Bažnyčia susilieja, tampa nedaloma visuma. Imperatorius ir patriarchas buvo laikomi dviem „dieviškosios valdžios stulpais – pasaulietiškoju ir bažnytiniu“. Bažnyčia šlovino imperiją, o ši gynė stačiatikių Bažnyčią. Tai yra vienas svarbiausių Bizantijos civilizacijos bruožų, skyrusių ją nuo to meto Vakarų valstybių, o taip pat nuo ankstesnės Romos imperijos. Kaip pabrėžė N. Deivisas, toks „cezaropapizmas“ neturėjo analogo Vakaruose, kur pasaulietinė ir popiežiaus valdžia niekada nebuvo susiliejusios [3, p.261].

Bizantijos civilizaciją nuo ano meto Vakarų civilizacijos taip pat skyrė centralizuota valdžia, didžiulis biurokratinis aparatas. Senosios Romos institucijos išliko tik formaliai, nes buvo visiškai pajungtos imperatoriui. Senatas tapo hierarchiniu principu organizuotu valdininkų susirinkimu, o aukščiausi valstybės pareigūnai – visiškai priklausomi nuo aukščiausių dvaro pareigūnų. Skirtingai nuo Vakarų, Bizantijos imperatoriaus sostas nebuvo paveldimas.

Valstybinės valdžios ir krikščionių Bažnyčios sąjungos idėja ir praktika buvo perduota Balkanų ir Rytų Europos kraštams skleidžiant krikščionybę. Nuo VII a. graikų misionieriai dėl evangelizacijos turėjo lenktyniauti su lotynų Bažnyčios misionieriais. Kaip žinia, IX a. graikų vienuoliai Kirilas ir Metodijus, siųsti Bizantijos patriarcho Fotijaus, stačiatikybę skleidė tarp Moravijos slavų. IX a. viduryje Bulgarijoje graikų Bažnyčios pergale pasibaigė lenktyniavimas su Romos Bažnyčia. Kiek vėliau buvo pakrikštyti serbai. Balkanuose krikščionybė tapo beveik visuotinai viešpatuojančia religija. Vėliau ji plito Valakijos (Rumunija) ir Moldavijos tautose. 988 m. pagal ortodoksų apeigas įvyko Rusios krikštas. Vengrų pirmieji ryšiai su krikščionyste taip pat mezgėsi per Bizantiją, tačiau Vengrija apsikrikštijo pagal lotynų ritualą. Ilgą laiką tarp lotynų ir graikų krikščionybės svyravo Bohemija (Čekija). Krikščionybės priėmimas iš Konstantinopolio įtraukė Europos valstybes į bizantinės civilizacijos pasaulį. Kartu su religija plito Bizantijos kultūra: alfabetas, švietimas, teisė, religinės apeigos, valdymo formos.

Krikščionybės skleidimas Europoje iš dviejų centrų – Romos ir Konstantinopolio – daug lėmė Europos civilizacinės raidos skirtumus. Tam tikra prasme juos įtvirtino 1054 m. įvykęs formalus Rytų ir Vakarų Bažnyčių atsiskyrimas (schizma). Organizacinis skilimas galutinai atskyrė Rytų Europą ir Balkanus nuo Romos krikščioniškojo pasaulio. Taip palaipsniui Europoje išitvirtino lotynų katalikybės ir Bizantijos stačiatikybės tradicijų veikiami skirtingi geografiniai-istoriniai ir kultūriniai vystymosi variantai: lotyniškoji Vakarų Europos civilizacija ir bizantiškoji Rytų Europos civilizacija.

Išvados:

1. Europos geografinė erdvė niekada nebuvo vienalytė istoriniu ir civilizaciniu-kultūriniu požiūriu. Antikos epochoje pradėjo formuotis dualistinė Europos samprata, kuri išitvirtino XIX a.
2. Europos lotyniškosios civilizacijos (Vakarų) lokalizacija formavosi plintant krikščionybei tarp germanų tautų, įsikūrusių Vakarų Romos imperijos griuvėsiuose, ir kuriantis jų politiniams dariniams.
3. Bizantijos civilizacija buvo tiesioginė graikų-romėnų tradicijų paveldėtoja. Tačiau jos lokalizacija Europoje ir Azijoje, tautinis nevienalytiškumas, skirtingos kultūrinės sanklodos lėmė rytietiškų bruožus.
4. Vakarų katalikybės ir Rytų stačiatikybės tradicijų skirtumai suponavo skirtingas visuomenines ir kultūrines struktūras, Europos Rytų-Vakarų civilizacinę perskyrą. Tam tikrais pavidalais ji išlieka ir šių dienų Europoje.

Literatūros sąrašas

- [1] Andrijauskas, A. *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001. p. 578.
- [2] Čekalova, A.; Poliakovskaja, M. *Bizantija*. Vilnius: Alma litera, 2003. p. 7, 10 – 11, 25, 26.
- [3] Davies, N. *Europa: Istorija*. Vilnius: Vaga, 2002. p. 45 – 47, 101, 109, 225, 233, 252 – 253, 261, 311.
- [4] Francenas, A. *Trumpa Bažnyčios istorija*. Vilnius: Ardor, 2004. p. 56, 58, 96, 100, 107.
- [5] Gimbutienė, M. *Senoji Europa*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996. p. 18.
- [6] Gudavičius E. *Lietuvos europėjimo keliais: Istorinės studijos*. Vilnius: 2002. p. 17, 53, 469.
- [7] Held, D.; McGrew, A. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai, 2002. p. 37, 49.
- [8] Kavolis, V. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos, 1996. p. 206.
- [9] Tacitas K. P. *Germanija* // Rinktiniai raštai. Vilnius: Vaga., 1972. p. 19.
- [10] Wandycz, P. *Laisvės kaina. Vidurio Rytų Europos istorija nuo viduramžių iki dabarties*. Vilnius: Baltos lankos, 1997.
- [11] *Western Civilization: ideas, politics and society*. Vol. I: to 1789. Boston, 1989. p.149 – 158; 161 – 166.
- [12] Zientara, B. *Świt narodow europejskich*. Warszawa, 1996. l. 35, 39, 41.
- [13] Гиббон, Э. *История упадка и разрушения Римской империи*: пер. с англ. Санкт-Петербург, 1994. с. 17, 103.
- [14] Гизо, Ф. *История цивилизации в Европе*: пер. с франц. Санкт-Петербург, 1905. с. 44.
- [15] Ле Гофф, Ж. *Цивилизация средневекового Запада*: пер. с франц. Москва: Прогресс, 1992. с.11, 27.
- [16] Тойнби, А. *Постижение истории*: пер. с англ. Москва: Прогресс, 1991. с. 119.

Janina Januškevičiūtė

Eastern -Western Civilization Dichotomy in Europe

Summary

Contemporary globalization initiates the reflection of the problem of civilization dichotomy in Eastern-Western Europe. It is based on historical analysis of the rise, formation and development of European dichotomy. The article only analyses part of this complex problem, i. e. the roots of European civilization in the Greco-Roman epoch, the traits of genesis of Western civilization and the phenomenon of Byzantine civilization. The analysis of these problems allows us to draw the conclusion that the roots of European dichotomy are actually in the Roman Empire. Its geopolitical disintegration, changes in cultural and religious traditions gave rise to the foundation of two different civilizations, i. e. Western Latin Christian and Byzantine Greek Orthodox. Rome and Constantinople gave basis for two different social and cultural structures that defined civilization dichotomy in Europe.